

Anetta Zielińska

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

TEORETYCZNY MODEL DOSKONAŁOŚCI DLA OBSZARÓW PRZYRODNICZO CENNYCH

1. Wprowadzenie

W długookresowej strategii trwałego i zrównoważonego rozwoju – Polska 2025 przyjęto, że jednym z najważniejszych zadań jest „zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego kraju, podniesienie jakości życia społeczeństwa poprzez zapewnienie dobrego stanu środowiska naturalnego na całym obszarze kraju oraz zagwarantowanie, że polskie dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe przekazane zostanie następnym pokoleniom w stanie umożliwiającym realizację również ich aspiracji”

Walory przyrodnicze w sposób istotny wywierają wpływ nie tylko na zdrowie człowieka, kulturę, ale i na różne gałęzie gospodarki oraz status ekonomiczny społeczeństwa, tak na poziomie lokalnym, regionalnym, jak i globalnym.

Rozwój cywilizacyjny i gospodarczy sprawia, że zasoby różnorodności biologicznej¹ i walory krajobrazowe składające się na dziedzictwo przyrodnicze Polski są narażone na postępującą degradację, dlatego też w dłuższej perspektywie może wystąpić zakłócenie równowagi przyrodniczej środowiska życia człowieka. Ograniczenie degradacji środowiska naturalnego, a przez to i strat w zasobach różno-

¹ Przez różnorodność biologiczną rozumiemy zróżnicowanie organizmów, rozpatrywane na wszystkich poziomach organizacji przyrody, od odmian genetycznych należących do tego samego gatunku, poprzez zestawy gatunków, rodzajów, rodzin i niższych jednostek taksonomicznych, a także różnorodność ekosystemów, które składają się z zespołów organizmów żyjących w określonych siedliskach, jak i samych warunków fizycznych, w których żyją [4].

rodności biologicznej i krajobrazowej, to jedno z głównych zadań stojących przed światem.

Jest wiele czynników negatywnie wpływających na różnorodność biologiczną i krajobrazową; do tych najistotniejszych zaliczamy:

- zanieczyszczenie środowiska;
- zmiany stosunków wodnych, w tym niewłaściwą zabudowę hydrotechniczną i melioracje;
rozwój infrastruktury przemysłowej, transportowej i turystycznej oraz urbanizację terenów wiejskich;
- zmiany sposobu użytkowania gruntów;
- nadmierne wykorzystanie zasobów przyrodniczych;
- globalne ocieplenie się klimatu.

Najcenniejsze zasoby różnorodności biologicznej i krajobrazowej zlokalizowane są m.in. na obszarach przyrodniczo cennych, gdzie degradacja środowiska przyrodniczego przyczynia się do:

- fragmentaryzacji ekosystemów i krajobrazu;
- zagrożenia ochrony gatunków poprzez przerywanie korytarzy ekologicznych, zapewniających wymianę puli genowej pomiędzy poszczególnymi populacjami;
- zabudowy przestrzeni otwartych, co obniża ich walor krajobrazowy;
- niekorzystnych zmian w ekosystemach rzek i jezior;
- niepokojenia zwierząt.

Czynnikami sprzyjającymi utrzymywaniu dużej różnorodności przyrodniczej i krajobrazowej są m.in.:

- istnienie jak najszerzej sieci obszarów przyrodniczo cennych;
- zachowanie na znacznych obszarach tradycyjnego, ekstensywnego rolnictwa;
- zachowanie rozległych lasów.

Celem artykułu jest zilustrowanie funkcjonującego modelu obszarów przyrodniczo cennych i zaproponowanie optymalnego systemu obszarowej ochrony przyrody.

2. Aktualny model obszarów przyrodniczo cennych

Dziedzina ochrony przyrody obecnie odchodzi od wąsko rozumianej ochrony obszarowej w postaci parków narodowych, krajobrazowych czy rezerwatów przyrody na rzecz dużo szerszych form ochrony środowiska przyrodniczego, np. sieci Natura 2000, co przyczynia się do większej ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

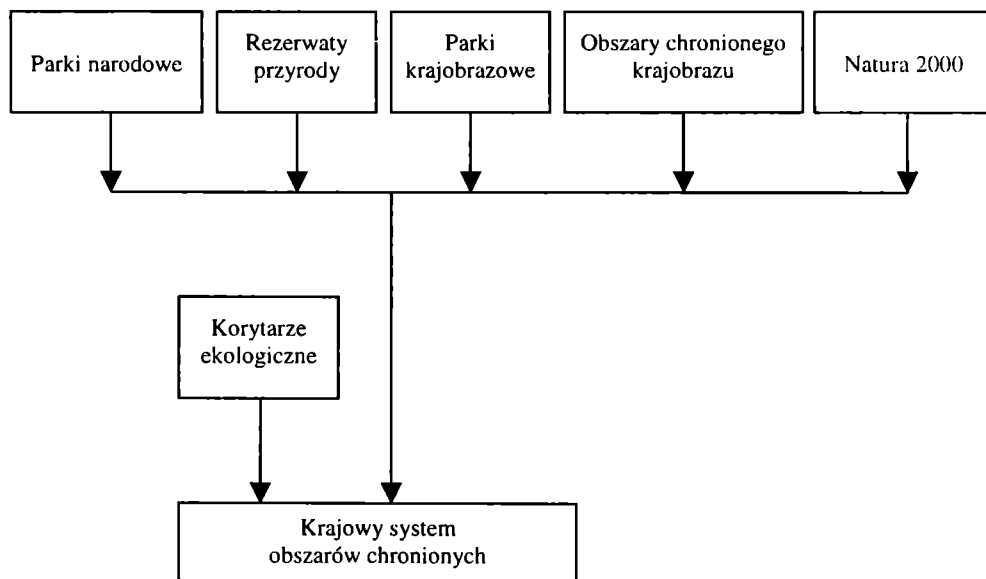
W ustawie o ochronie przyrody [3] w art. 6, ust. 1 wskazane są formy ochrony przyrody, które można ująć w trzy grupy [5]:

1. Formy ochrony obszarowej obejmujące:

- tradycyjne formy ochrony: parki narodowe i rezerwaty przyrody;

- nowsze formy ochrony: parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu;
 - europejskie formy ochrony: obszary Natura 2000.
2. Formy ochrony obiektowej obejmujące: pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe.
 3. Formy ochrony gatunkowej roślin, zwierząt i grzybów.

Elementy należące do ochrony obszarowej (rezerwatowej) wpłyną na projektowanie i tworzenie na terenie kraju jednolitego systemu, nazywanego krajowym systemem obszarów przyrodniczo cennych, który gwarantować ma efektywne i maksymalne osiąganie celów ochrony przyrody. System ten stanowi układ przestrzenny wzajemnie uzupełniających się form ochrony przyrody, łączonych korytarzami ekologicznymi² (zob. rys. 1).

Rys. 1. Krajowy system obszarów przyrodniczo cennych

Źródło: opracowanie własne.

Aspekty ochrony przyrody uregulowane są w międzynarodowym prawie ochrony przyrody w postaci traktatów, np. konwencji, porozumień (Polska ratyfikowała osiem takich dokumentów; szerzej [1]). Natomiast najważniejsze dokumenty unijne regulujące dziedzinę ochrony przyrody to m.in.:

² Obszary mające służyć do migracji organizmów obdarzonych zdolnościami ruchowymi lub do przenoszenia się „krok po kroku” genów i osobników pozbawionych takich zdolności.

- Dyrektywa Rady Wspólnot Europejskich 79/409/EWG z 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikich ptaków (dyrektywa ptasia);
- Dyrektywa Rady Wspólnot Europejskich 92/43/EWG z 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (dyrektywa siedliskowa);
- VI Wspólnotowy program działań w zakresie środowiska naturalnego;
- Strategia na rzecz różnorodności biologicznej Unii Europejskiej;
- Strategia zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej.

W polskim ustawodawstwie uregulowania dotyczące ochrony przyrody, oprócz cytowanej ustawy o ochronie przyrody, poruszane są dodatkowo w następujących dokumentach:

1. Akty prawne:

- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, DzU 2001 nr 62, poz. 627;
Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach, DzU 1991 nr 101, poz. 444, ze zm., DzU 1997 nr 54, poz. 349;
- Prawo łowieckie, DzU 1995 nr 147, poz. 713, ze zm., DzU 1997 nr 14, poz. 72;
- Ustawa z dnia 18 lipca 2001 r. Prawo wodne, DzU 2001 nr 115, poz. 1229;
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych, DzU 1995 nr 16, poz. 78;
- Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt, DzU 2004 nr 69, poz. 625;
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, DzU 2003 nr 80, poz. 717;
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, DzU 2003 nr 162, poz. 1568;
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie trybu i zakresu opracowania projektu planu ochrony dla obszaru Natura 2000, DzU 2005 nr 61, poz. 549;
Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody, DzU 2005 nr 94, poz. 794.

2. Polityka ekologiczna państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010.

3. Krajowa strategia ochrony i umiarkowanego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z programem działań.

4. Plan rozwoju obszarów wiejskich w latach 2004-2006.

5. Polityka leśna państwa, w tym Krajowy program zwiększania lesistości do roku 2020 z perspektywą do roku 2025.

6. Narodowy program edukacji ekologicznej „Przez edukację do zrównoważonego rozwoju”

Organami zarządzającymi obszarami przyrodniczo cennymi według ustawy o ochronie przyrody (art. 91) jest minister środowiska, wojewoda oraz starosta, wójt, burmistrz lub prezydent miasta. W Ministerstwie Środowiska za sprawy ochrony przyrody odpowiedzialny jest Główny Konserwator Przyrody, a w województwach kompetentną władzą jest wojewoda, który wykonuje zadania organu administracji rządowej w zakresie ochrony przyrody za pomocą wojewódzkiego konserwatora przyrody (art. 93), a zadania dotyczące parku narodowego powierzone są dyrektorowi tego parku. Minister środowiska powołuje dyrektora parku narodowego na okres 5 lat, natomiast dyrektora parku krajobrazowego powołuje wojewoda, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiej rady ochrony przyrody.

Dodatkowo funkcjonują organy doradcze takie, jak (art. 95): Państwowa Rada Ochrony Przyrody, wojewódzka rada ochrony przyrody, rada naukowa parku narodowego oraz rada parku krajobrazowego lub rada zespołu parków krajobrazowych.

Na szczeblu gminnym o sprawach ochrony przyrody decydują: rada miasta i rada gminy, a wykonują ją: prezydent miasta, burmistrz i wójt, prócz tego w urzędzie miasta i urzędzie gminy pracują wydziały (referaty) ochrony środowiska, podobne organy są również na szczeblu powiatowym.

Aktualnie w Polsce (stan z końca 2005 r.) różnego rodzaju ochroną objęto 32,5% powierzchni kraju (10 173,2 tys. ha). Oprócz istniejących obecnie form ochrony przyrody powstaje sieć obszarów chronionych Natura 2000, dla której wyznaczono 265 obszarów Natura 2000 o łącznej powierzchni 2 934 437 ha, co stanowi 9,6% łącznej powierzchni kraju.

3. Doskonały model obszarów chronionych

Przyszłościowym scenariuszem dla ochrony przyrody będzie tworzenie całych regionów ochronnych, które będą się charakteryzowały szczególnymi walorami przyrodniczymi, kulturowymi i nieprzekształconą antropogenicznie przyrodą (o niskiej antropopresji). Oczywiście szkielet takich regionów ochronnych powinny stanowić już funkcjonujące formy ochrony przyrody (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody i inne formy ochrony obszarowej), które będą działały zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Taki region ochronny pełnić może dla całego społeczeństwa nie tylko funkcje ochronne, ale i społeczno-gospodarcze, dlatego też powinien on uzyskać status instytucji narodowej. Stworzy to podstawy do ustanowienia czytelnych reguł postępowania tak wewnątrz regionu ochronnego, jak i jego relacji zewnętrznych w skali makroregionu czy państwa [7].

Idea ochrony przyrody jest tylko wtedy skuteczna, gdy obejmuje całą przestrzeń środowiska przyrodniczego, a nie tylko pojedyncze elementy (np. określone

gatunki roślin, zwierząt lub obszary cenne przyrodniczo). W ten sposób tworzy się proces spójnego przestrzennie, europejskiego systemu ochrony przyrody [6, s. 168]. Znaczenie tych obszarów nie będzie tylko lokalne czy krajowe, ale ponadnarodowe.

Stworzenie takiego modelu dla obszarów przyrodniczo cennych będzie zależało m.in. od:

- tworzenia odpowiednich mechanizmów prawnych, organizacyjnych i ekonomiczno-finansowych warunkujących zachowanie i racjonalne użytkowanie zasobów przyrody wobec przyszłych pokoleń;
- wdrożenia instrumentów służących ekologizacji gospodarki;
- skoordynowania międzyresortowych działań na rzecz ochrony zasobów przyrodniczych w skali kraju;
- wprowadzenia monitoringu ochrony przyrody oraz stworzenia i wdrożenia kryteriów/wskaźników do kontroli skuteczności realizacji programów ochronnych;
- obowiązków uwzględnienia wymagań ochrony przyrody w takich dokumentach, jak: polityka ekologiczna państwa, programy ochrony środowiska dla wszystkich jednostek samorządu terytorialnego, koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju, strategie rozwoju województw, plany zagospodarowania przestrzennego województw, strategie rozwoju gmin, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego;
- opracowania planów ochrony na 20 lat oraz programów ochrony wybranych gatunków lub siedlisk przyrodniczych dla nowo tworzonych form ochrony przyrody;
- upowszechnienia znaczenia ochrony przyrody dla społeczności lokalnych oraz administracji samorządów lokalnych – edukacji ekologicznej.

Taki model usprawni zarządzanie obszarami chronionymi, przyczyniając się do zmiany filozofii myślenia i działania społeczeństwa, a w konsekwencji do proekologicznego stylu życia. Dobrze funkcjonujący model obszarów przyrodniczo cennych będzie sprawnie chronić walory środowiska przyrodniczego, nie doprowadzając do ich degradacji oraz będzie czynnikiem dynamizującym rozwój społeczno-gospodarczy według zasad ekorozwoju.

Doskonały model obszarów przyrodniczo cennych wymaga prawidłowo funkcjonującej organizacji (powołanie jednego podmiotu, który od początku do końca byłby odpowiedzialny za tę strukturę modelu) oraz dobrze przygotowanych dokumentów strategicznych związanych z procesem planowania, np. programu ekorozwoju obszarów przyrodniczo cennych.

Taki program ekorozwoju będzie mieć tylko rolę pomocniczą w zarządzaniu tymi obszarami, ale przyczyni się do lepszego poznania, zdiagnozowania tych obszarów oraz wprowadzania w życie konkretnych rozwiązań. To wpłynie na doskonałość funkcjonowania modelu obszarów chronionych.

W celu stworzenia najbardziej pożądanego scenariusza rozwoju dla modelu obszarów przyrodniczo cennych istotne jest zaangażowanie całego społeczeństwa, a w szczególności społeczności lokalnej. Dodatkowo szczególna rola w ochronie przyrody przypada organizacjom społecznym, np. NGO-som oraz grupom obywatelskim, które obserwują poczynania władzy i uczestniczą w procesie realizacji zadań dotyczących ochrony przyrody.

W konsekwencji należy przyporządkować zadania zarówno dla jednostek odpowiedzialnych, jak i współuczestniczących w realizacji programu działań ochrony modelu obszarów chronionych. W wyniku takiego podejścia społeczeństwo cechować się będzie znacznie większą wrażliwością przyrodniczą i świadomością ekologiczną, co przejawia się w przyszłości w aktywnej działalności organizacji społecznych.

Społeczeństwo ceni środowisko przyrodnicze. Świadczą o tym sondaże Eurobarometru pokazujące, że znaczna większość ankietowanych (ponad 70%) pragnie, by decydenci z jednakową uwagą odnosili się do polityki w zakresie środowiska, polityki gospodarczej oraz społecznej. Jako Europejczycy są oni gotowi podejmować działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego, jednak byłiby bardziej do tego skłonni, wiedząc więcej o możliwościach wyboru związanych z ochroną środowiska naturalnego, które nic nie kosztują lub kosztują niewiele [2].

Większa świadomość społeczeństwa wpływa na środowisko i zdrowie ludzi, co przekłada się pozytywnie na codzienne życie.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że proponowany model obszarów przyrodniczo cennych wymaga uregulowań prawnych. Przede wszystkim na poziomie ustawy krajowej, np. o ochronie przyrody, należy powołać taki model z zapisami o celach, zadaniach, podmiotowości, zarządzaniu i finansowaniu, w dalszej perspektywie natomiast należy dążyć do stworzenia międzynarodowego porozumienia lub dyrektywy, np. o powoływaniu regionów ochrony przyrody.

4. Podsumowanie

Do doskonały model obszarów przyrodniczo cennych stworzy spójny przestrzenne i funkcjonalny systemów ochrony obszarowej – region ochrony przyrody.

Model taki nie tylko w kraju, w Unii Europejskiej, ale i globalnie doprowadzi do pozytywnych zmian w zarządzaniu obszarami chronionymi. Powstanie większy system o znaczeniu prawno-administracyjnym, który efektywniej chronić będzie najcenniejsze bogactwo różnorodności biologicznej i krajobrazowej na świecie.

Przedsięwzięcie to nie jest łatwe, budzi wiele wątpliwości, ale w długiej perspektywie przyczyni się do zgodnego i skoordynowanego współdziałania państw i społeczności lokalnych na rzecz ochrony przyrody.

Literatura

- [1] Radecki W., *Rozważania nad prawem ochrony przyrody* (cz. 5). *Międzynarodowe prawo ochrony przyrody*, „Przyroda Polska” 2004, sierpień, <http://www.przyrodapolska.home.pl/sierpień04>.
- [2] *Środowisko Europy 2005 — stan i prognozy*, http://reports.eea.europa.eu/state_of_environment_report_2005_1/en/soer_files/PL-summary.pdf.
- [3] Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, DzU nr 92, poz. 880.
- [4] Wilson E., *Diversity of Life*, W.W. Morton and Co., New York, London 1992.
- [5] Zielińska A., *Prawo ochrony przyrody. Ochrona przyrody i gospodarowanie na obszarach przyrodniczo cennych*, [w:] *Prawo środowiskowe dla ekonomistów*, red. S. Czaja, rozdz. VIII, AE, Wrocław, w druku.
- [6] Zielińska A., *Próba oceny szans i zagrożeń sieci NATURA 2000 w Polsce*, [w:] *Gospodarka a środowisko. Zarządzanie środowiskiem – gospodarka przestrzenna*, nr 3, red. T. Borys, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 1075, AE, Wrocław 2005.
- [7] Zielińska A., *Różnorodność biologiczna jako atrakcja turystyczna*, [w:] *Gospodarka a środowisko. Problemy konkurencyjności regionów i przedsiębiorstw*, nr 6, (red.) A. Rapacz, AE, Wrocław, w druku.

THEORETICAL MODEL OF EXCELLENCE FOR NATURE VALUABLE PROTECTED AREAS

Summary

The excellent model of nature protected areas will create a coherent system of space and function protection of nature. It is focused on achieving some changing in governing of protected areas.

Building such a model depends on following requirements:

suitable legal, organizational, economical and dimensional mechanisms;

coordination of interdisciplinary actions for nature protection on the area of the whole country;

applying tools fixing ecological economy;

applying monitoring system for nature protection and applying index controlling system;

planning nature protection in 20 years ahead;

building ecological education system.